ल्युट्।) अतिशयनं। इति शब्दरत्नावली॥ (आधिक्यं। प्रकर्षः। प्रशंसा।)

अतिशोभनः, त्रि, (अतिशोभते अति+शुभ+कर्त्तरि ल्युः।) अतिशयशोभायुक्तः। अतिप्रशस्यः। श्रेष्ठः। इत्यमरः॥

अतिसर्ज्जनं, क्ली, (अतिशयेन सर्जनं दानं अति+सृज्+भावे ल्युट्) अतिशयदानं। तत्पर्य्यायः। विलम्भः २। इत्यमरः॥ दानं। वधः। इति मेदिनी॥ (विधुरां ज्वलनातिसर्ज्जनात् ननु मां प्रापय पत्युरन्तिकं॥ इति कुमारसम्भवे॥)

अतिसारः, पुं, (अतिशयेन मलं द्रवीकृत्य सरति निःसारयति अति+सृ+घञ्। अधिमत्यबलेष्विति वक्तव्यमिति वार्त्तिकसूत्रेण कर्त्तरि घञ् वृद्धिः दीर्घश्च।) बहुद्रवमलनिःसरणरोगः। तत्पर्य्यायः। अग्निमन्दिः २ उदरामयः ३। इति त्रिकाण्डशेषः॥ अतीसारः ४। इति वैद्यकं॥ * ॥ तस्य निदानं।

"गुर्व्वतिस्निग्धरूक्षोष्णद्रवस्थूलातिशीतलैः।
विरुद्धाध्यशनाजीर्णैर्विषमैश्चापि भोजनैः॥
स्नेहाद्यैरतियुक्तैश्च मिथ्यायुक्तैर्विभेदनैः।
शोकाद्युष्णाम्बुमद्यातिपानैः सात्म्यर्तुपर्य्ययैः॥
जलाभिरमणैर्व्वेगविघातैः क्रिमिदोषतः।
नृणां भवत्यतीसारो लक्षणं तस्य वक्ष्यते"॥

संप्राप्तिर्यथा,—

"संशम्यापां धातुरग्निं प्रवृद्धः
शकृन्मिश्रो वायुनाधः प्रणुन्नः।
सरत्यतीवातिसारं तमाहु-
र्व्याधिं घोरं षड्विधं तं वदन्ति॥
एकैकशः सर्व्वशश्चापि दोषैः
शोकेनान्यः षष्ठ आमेन चोक्तः"॥ * ॥

पूर्व्वरूपं यथा,—

"हृन्नाभिपायूदरकुक्षितोद-
गात्रावसादानिलसन्निरोधाः।
विट्सङ्ग आध्मानमथाविपाको
भविष्यतस्तस्य पुरःसराणि॥"

इति माधवकरः॥ अथ सामान्यातिसारस्य चिकित्सामाह।

"आमपक्वक्रमं हित्वा नातिसारक्रिया यतः।
अतोऽतिसारे सर्व्वस्मिन्नामं पक्वञ्च लक्षयेत्॥

क्रमश्चिकित्सा। तत्रामपक्वयोर्लक्षणं।

"संश्लिष्टमानैर्दोषैस्तु न्यस्तमम्बु निमज्जति।
पुरीषं भृशदुर्गन्धि पिच्छिलं चामसंज्ञितं॥
एतान्येव तु लिङ्गानि विपरीतानि यस्य वै।
लाघवञ्च विशेषेण तत्तु पक्वं विनिर्द्दिशेत्॥
न च संग्राहकं दद्यात् पूर्व्वमामातिसारिणे।
अकाले संगृहीतो हि विकारान् कुरुते बहून्॥
दण्डकालसकाध्मानग्रहण्यर्शोभगन्दरान्।
शोथं पाण्ड्वामयं श्लीहगुल्ममेहोदरज्वरान्॥
डिम्भस्थविरस्यश्च वातपित्तात्मकश्च यः।
क्षीणधातुबलस्यापि षड्दोषोऽतिविश्रुतः॥
आमोऽपि स्तम्भनोयः स्यात् पाचनाम्भरणं भवेत्।
लङ्घनमेकं मुक्त्वा न चान्यदस्तीह भेषजं च जिनः।
समुदीर्णदोषनिचयं तत् पाचयते तथा शमयेत्॥

लङ्घनएव दोषदुःसहपिपासायां दोषपाकार्थं षड्डविधिनार्द्धगृहतं योगचतुष्टयमाह,—

"धान्योदीच्यगृहतं तोयं तृष्णादाहातिसारिणे।
क्रीवेरगृहकुवेराभ्यां मुस्तपर्पटकेन वा॥
मुस्तोदीच्यगृहतं शीतं प्रदातव्यं पिपासवे।
हितं लङ्घनमेवादौ पूर्व्वरूपेऽतिसारिणः॥
कार्य्यं वानशनस्यान्ते प्रद्रवं लघुभोजनं।
पथ्यादारुवचामुस्तैर्नागरातिविषान्वितैः॥
आमातीसारनाशाय क्वाथमेभिः पिबेन्नरः।

पथ्यादिक्वाथः॥ * ॥

"पाठाहिङ्ग्वजमोदोग्रापञ्चकोलाब्दजं रजः।
उष्णाम्बुपीतं सरुजं जयत्यामं ससैन्धवं॥"

पाठादिचूर्णं॥ * ॥

"हरीतकीं सातिविषां हिङ्गु सौवर्च्चलं वचां।
सैन्धवञ्चापि संपिष्य पाययेदुष्णवारिणा॥
आमातिसारं योगोऽयं पाचयित्वा चिकित्सति।
आमातिसारो योगेन यद्येतेन न शाम्यति।
न तं योगशतेनापि चिकित्सति चिकित्सकः॥"

चिकित्सति अपनयति। हरीतक्यादिकल्कः॥*॥

"वत्सकातिविषा बिल्वमुस्तबालकजं गृहतं।
अतीसारं जयेत् सामं चिरजं रक्तशूलजित्॥"

वत्सकादिक्वाथः॥ * ॥

"एरण्डरससंपिष्टं पक्वमामञ्च नागरं।
आमातिसारशूलघ्नं दीपनं पाचनं परं॥"

नागरस्य पुटपाकः कल्कश्च॥ * ॥

"धान्यबालकबिल्वाब्दनागरैः पाचितं जलं।
आमशूलविबन्धघ्नं पाचनं नित्यसेवितं॥"

धान्यपञ्चकं॥ * ॥

"पित्ते धान्यचतुष्कन्तु शुण्ठीत्यागाद्वदन्ति हि।
रक्तेऽपि पित्तसाधर्म्याद्धितं धान्यचतुष्टयं॥"

धान्यचतुष्कं॥ इति आमातिसारस्य चिकित्सा॥*॥

"सलोध्रं धातकीबिल्वं मुस्तामाम्रास्थिकलिङ्गकं।
पिबेन्माहिषतक्रेण पक्वातीसारनाशनं॥"

लोध्रादिचूर्णं॥ * ॥

"अम्बष्ठा धातकी लोध्रं समङ्गा पद्मकेशरं।
मधुकारुणबिल्वञ्च पक्वातीसारहा गणः॥"

अरुणः श्योणाकः। पाठादिर्गणः॥ * ॥

"समङ्गा धातकीपुष्पं मञ्जिष्ठा लोध्रएव च।
शाल्मलीवेष्टको लोध्रो दाडिमद्रुफलत्वचौ॥
आम्रास्थिमध्यं लोध्रञ्च बिल्वमध्यं प्रियङ्गु च।
मधूकं गृहकुवेरञ्च दीर्घवृन्तत्वगेव च॥
चत्वार एते योगाः स्युः पक्वातिसारनाशनाः।
ते योगा उपयोग्याः स्युः सक्षौद्रास्तण्डुलाम्बुना॥"

समङ्गात्र लज्जालुः। शाल्मलीवेष्टको मोचरसः। दाडिमस्य द्रुमफलयोस्त्वचौ। प्रियङ्गोर्नपुंसकत्वमत्र फले वर्त्तमानत्वात् गृहकुवेरमत्र शुण्ठी। दीर्घवृन्तः श्योणाकः तस्य त्वक्। समङ्गादीनि चत्वारि चूर्णानि॥

"कच्चटजम्बूदाडिमगृहकाटकपत्रबिल्वबर्हिष्ठं। जलधरनागरसहितं गङ्गामपि वेगवाहिनीं रुन्ध्यात्"॥

कच्चटं चवराई शाकस्य भेदः। कच्चटादिभिश्चतुर्भिः पत्रशब्दः सम्बध्यते। बर्हिष्ठं बालकं गङ्गाधरक्वाथः॥ * ॥

"मोचरसमुस्तनागरपाठारलुधातकीकुसुमैः।
चूर्णं मथितसमेतं रुणद्धि गङ्गाप्रवाहमपि"॥

अरलुः श्योणाकः। मथितं निर्ज्जलं दधि वस्त्रपूतं। गङ्गाधरचूर्णं॥ * ॥

"मुस्तावत्सकबीजं मोचरसो बिल्वधातकीलोध्रं।
गुडमथितसंप्रयुक्तं गङ्गामपि वेगवाहिनीं रुन्ध्यात्"॥

द्वितीयं गङ्गाधरचूर्णं॥ * ॥

"मुस्तारलुकशुण्ठीभिर्धातकीलोध्रबालकैः।
बिल्वमोचरसाभ्याञ्च पाठेन्द्रयववत्सकैः॥
आम्रबीजसमङ्गातिविषायुक्तैर्विचूर्णितैः।
मधुतण्डुलपानीयपीतैर्नश्येत् प्रवाहिकां॥
सर्व्वेऽतिसारा ग्रहणी प्रशमं याति वेगतः।
वृद्धगङ्गाधरं चूर्णं रुन्ध्याद्गीर्व्वाणवाहिनीं"॥

समङ्गा लज्जालुः। वृद्धगङ्गाधरचूर्णं॥ * ॥

अङ्कोठमूलकल्कः तण्डुलपयसा समाक्षिकः पीतः। सेतुरिव वारिवेगं झटिति रुन्ध्यादतीसारं"॥

अङ्कोठकल्कः॥ * ॥

"कुटजत्वग्बलामाद्रां द्रोणनीरे पचेत् भिषक्।
पादशेषं गृहतं नीत्वा वस्त्रपूतं पुनः पचेत्॥
लज्जालुर्धातकी बिल्वं पाठा मोचरसस्तथा।
मुस्तं प्रतिविषा चैव चूर्णान्येषां पलं पलं॥
निक्षिप्य विपचेत्तावत् यावत् दर्व्वी प्रलिप्यते।
जलेन छागदुग्धेन पीतो मण्डेन वा जयेत्॥
घोरान् सर्व्वानतीसारान् नानावर्णान् सवेदनान्।
अरुग्दरं समस्तञ्च तथार्शांसि प्रवाहिकां॥"

कुटजावलेहः॥ * ॥

"क्षतालबालं सुदृढं पिष्टैरामलकैर्भिषक्।
आर्द्रकस्य रसेनाशु पूरयेन्नाभिमण्डलं॥
नदीवेगोपमं घोरं प्रवृद्धं दुर्द्धरं नृणां।
सद्योऽतिसारमजयं नाशयत्येव योगराट्॥
पाठा पिष्टा च गोदुग्धा तथा मध्यत्वगाम्रजा।
अतीसारं व्यथादाहयुक्तं हन्त्युदरे धृता॥ * ॥

अथ वातातिसारस्य लक्षणं।

"अरुणं फेनिलं रूक्षमल्पमल्पं मुहुर्मुहुः।
शकृदामं सरुक्कृब्दं मारुतेनातिसार्य्यते"॥

अरुणमीषद्रक्तं। शकृत् पुरीषं। सरुक्कृब्दं शब्दो गुदे। तत्साहचर्य्यात् रुगपि गुद एव बोद्धव्या॥ * ॥ तस्य चिकित्सा।

"वचा चातिविषा मुस्तं बीजानि कुटजस्य च।
श्रेष्ठः कषाय एतेषां वातातिसारशान्तये"॥ * ॥

अथ पित्तातीसारस्य लक्षणं।

"पित्तात् पीतं शकृद्रक्तं दुर्गन्धि हरितं द्रुतं।
गुदपाकटृष्णामूर्च्छादाहयुक्तं प्रवर्त्तते"॥ * ॥

तस्य चिकित्सा।

"बिल्वशुक्रयवाम्भोदबालकातिविषाकृतः।
कषायोऽहन्त्यतीसारं सामं पित्तसमुद्भवं"।

बिल्वादिकषायः॥ * ॥

"रसाञ्जनं सातिविषं कुटजस्य पलं त्वचं।
धातकीगृहकुवेरञ्च पाययेत्तण्डुलाम्बुना॥
निहन्ति मधुना पीतं पित्तातीसारमुल्बणं।
अग्निं सन्दीपयत्येतत् शूलमाशु निवारयेत्॥

रसाञ्जनादिचूर्णं॥ * ॥ अथ पित्तातिसारभेदस्य